Stavovi prema Romima

Turalija, Mihaela

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:086709

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

Mihaela Turalija

Stavovi prema Romima

Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Daniela Šincek

Osijek, 2015.

SADRŽAJ

SAŽETAK

1. UVOD 1

2. POVIJESNI PREGLED STAVOVA PREMA ROMIMA 2

3. PROSTORNI ASPEKTI SOCIJALNE DISTANCE PREMA ROMIMA 4

4. KAKVI SU STAVOVI DJECE PREMA ROMIMA? 7

4.1. Predrasude prema Romima kod djece 7

4.2. Razlike u stavovima prema Romima između roditelja i njihove djece 10

5. STAVOVI UČITELJA PREMA ROMIMA 12

5.1. Učenici Romi u naselju Kozari Bok 12

5.2. Mijenja li inkluzivni program u školi stavove učitelja prema Romima? 15

ZAKLJUČAK 18

LITERATURA 21

Stavovi prema Romima

SAŽETAK

U gotovo svim aspektima društvenog života neprestano tražimo da drugi ljudi izraze svoj stav, iznosimo naše stavove drugima, a i nerijetko pokušavamo promijeniti stavove drugih. Stavovi se često temelje na snažnoj emotivnoj osnovi. Stoga su oni važni za razumijevanje stereotipa, predrasuda, diskriminacije, a i međuljudske privlačnosti. Kako su stavovi prema manjinama obično negativni i stereotipni, ovaj rad ima za cilj opisati kakve stavove ljudi imaju prema Romima. U prvom dijelu rada bit će objašnjeno kako su se stavovi prema Romima oblikovali kroz povijest. Ovdje će se spomenuti kako neke karakteristike poput boje kože, niskog obrazovanja te načina zarađivanja mogu utjecati na stavove prema Romima. U drugom dijelu rada, pokušat će se odgovoriti na pitanje smanjuju li se u područjima svakodnevnog kontakta, komunikacije i neposrednih osobnih odnosa, stereotipi i predrasude te socijalna distanca prema Romima. U radu se, također, analiziraju istraživanja o predrasudama kod djece. Prvo će se izložiti kakve su predrasude kod djece prema Romima u odnosu na predrasude prema drugim etičkim grupama. Zatim će se razjasniti razlike u predrasudama kod djece i njihovih roditelja kako bi bilo jasnije kakav je utjecaj odgoja i socijalizacije u stvaranju predrasuda prema Romima. Kako su Romi jedna od najmanje uspješnih grupa u obrazovanju, opisat će se i kakve stavove nastavnici u školama imaju prema njima. Na kraju rada, objasnit će se mijanjaju li škole, koje provode inkluzivne mjere i pomažu učenicima Romima da se bolje uklope u obrazovni sustav, stavove nastavnika na pozitivnije.

Ključne riječi: stavovi, Romi, predrasude, stereotipi

Attitudes toward Roma

SUMMARY

In all aspects of our social lives we ask other people to express their attitudes, we express our own attitudes and we often try to influence the attitudes of others. Attitudes are often based on strong emotional foundation and because of that they are important for understanding stereotypes, prejudice, discrimination and interpersonal attraction. Since people usually have negative attitudes and a lot of stereotypes about minorities, the purpose of this paper is to describe attitudes toward Roma (or Romani). First part of this paper explains how the attitudes toward Roma developed through history. It will be mentioned how some characteristics like skin color, low education and way of earning money can affect attitudes toward Roma. Second part of this paper will address the question if everyday contact, communication and direct personal relationships can decrease stereotypes, prejudices and social distance toward Roma. Furthermore, this paper analyzes research about prejudice in children. Firstly, prejudice in children toward Roma will be compared to prejudice toward other ethnic groups. Secondly, the differences in prejudice between children and their parents will be considered to explore the impact of upbringing and socialization in forming prejudice toward Roma. Due to the fact that Roma is one of the groups with lowest success in education, attitudes of teachers in schools toward Roma will be described. Finally, it will also be explained if the schools with inclusive measures that help Roma students adjust better to education system have positive effect on attitudes of teachers.

Key words: attitudes, the Roma, prejudices, stereotypes

1. UVOD

Stav je jedan od osnovnih koncepata socijalne psihologije. Allport (1954; prema Pennington, 2004, str. 82-83) navodi da je stav "najznačajniji i prijeko potreban pojam u socijalnoj psihologiji". To je sasvim razumljivo s obzirom da ljudi imaju velik broj stavova, kako prema raznim objektima, tako i jedni prema drugima. Važno je spomenuti kakav utjecaj na stavove imaju iskustva iz ranog djetinjstva, subkulturalni etos, „društveni običaji“, kulturalne, a i obrazovne norme. Kako su u mnogim kulturama stavovi prema manjinskim skupinama (rasnim, etničkim, vjerskim) obično izrazito snažni i negativni, a nerijetko dovode do predrasuda i diskriminacije, istraživače je zanimalo kakvi su stavovi učitelja, roditelja i djece prema Romima. Kada ne-Romi čuju riječ Ciganin obično pomisle na slabu higijenu, prošenje na ulici i nekulturno ponašanje. Ili se prisjete kako su im roditelji znali prijetititi: "Ako ne budeš dobar, ukrast će te Cigani" (Babić, 2004, str. 315). Stavovi prema Romima su relativno trajni, ali se također mogu i promijeniti, stoga je važno otkriti uvjete i okolnosti te promjene.

Kada se spomenu Romi, česta asocijacija je odsutnost njihove trajnije vezanosti uz određeni prostor. Romi su "zaseban neteritorijalni narod s vlastitom povijesti, jezikom i kulturom" (Štambuk, 2000, str. 128). S obzirom da ne-Romi malo znaju o načinu življenja i kulturi Romske populacije, stereotipi su nerijetko jedini usmjerivači društvenih aktivnosti prema njima (Štambuk, 2000). Bilo bi zanimljivo i značajno otkriti što to ljudima kod Roma smeta, što im se ne sviđa, što bi kod njih promijenili te kako smanjiti predrasude koje ljudi imaju prema njima.

Smanjuje li se ili povećava negativni odnos prema romskim zajednicama u područjima svakodnevnih kontakata s njima? - Upravo to ispitivali su Šlezak i Šakaja (2012) kako bi upozorili na važnost prostornog aspekta u proučavanju odnosa Roma i većinskoga stanovništva. Njihova očekivanja temeljila su se na hipotezi kontakta prema kojoj dovođenje pripadnika različitih grupa u međusobni kontakt smanjuje tenzije i neprijateljstva (Allport 1954; prema Brown, 2006). No, Sherif i sur. (1961; prema Aronson, Wilson i Akert, 2002) pokazuju kako češći kontakt može još više potaknuti neprijateljstvo i nepovjerenje između dvaju grupa. Ovdje će se otvoriti ta složena problematika istraživanjem prostornih aspekata socijalne distance.

Nadalje, pošto su djeca ta koja nerijetko dijele školsku klupu s učenicima Romima, postavilo se i pitanje kako ih oni doživljavaju i kakve stavove oni imaju prema njima. Očekivalo bi se

negativne zbog drugačije kulture, ponašanja, nehigijene te ophođenja prema nastavnicima. Ćirović, Jošić i Žeželj (2011) upravo su to ispitivali i potvrdili takva očekivanja. Takve stavove djeca mogu steći kod kuće kao i u obrazovnom kontekstu. Bit će opisano istraživanje u kojemu se se ispitavale razlike u stavovima prema Romima između roditelja i njihove djece.

Osim toga, stereotipi o društvenim klasama mogu utjecati na prosudbe o školskoj uspješnosti (Darley i Gross, 1983; prema Brown, 2006). Pa tako negativni stavovi nastavnika, niska očekivanja te stereotipi prema Romima mogu potkopati njihov uspjeh u obrazovnom kontekstu. Stoga je važno ispitati stavove učitelja prema Romima jer oni značajno utječu na povjerenje i spremnost Roma da pohađaju školu. I na kraju, važno je spomenuti i škole koje promiću „pozitivnu praksu“ tj. one koje poduzimaju sve mjere kako bi se učenici poput Roma što bolje uklopili u obrazovni kontekst. Iako bi se očekivalo da će u takvim školama nastavnici imati pozitivnije stavove prema njima, to se ipak nije pokazalo.

2. POVIJESNI PREGLED STAVOVA PREMA ROMIMA

„Odnos prema Romima i romskim zajednicama u Europi prožet je predrasudama. Antiromski stavovi u Europi opsežno su dokumentirani u povijesnim kronikama i izvještajima gradskih vijeća već u petnaestom stoljeću“ (Kenrick, 2004, str. 79-84; prema Šlezak i Šakaja, 2012, str. 92). Stavovi prema Romima temeljili su se na drugačijoj boji kože, neobičnom odijevnju, načinu zarađivanja te na ekscesnim događajima poput džeparenja i krađe (Posavec, 2000). Boja kože bila je često izvor stereotipa jer bi se svijetla boja kože povezivala s čistoćom i nevinošću, a tamna s grijehom. Npr. Kenrick i Puxon (1972; prema Šlezak i Šakaja 2012) te Hancock (2002; prema Šlezak i Šakaja, 2014) navode da su Romi postali žrtve predrasuda upravo zbog tamnije boje kože jer se ona povezuje sa đavolskim i inferiornim.

Kao i svi drugi stereotipi, predrasude prema Romima zasnovane su na generalizaciji i pojednostavljanju kojima se zanemaruju individualne razlike. Takav princip jasno se očituje u jednoj romskoj poslovici: „Kad je jedan Rom kriv – svi su Romi krivi” (Hancock, 2002, str. 104; prema Šlezak i Šakaja, 2014). Članove druge grupe ljudi obično doživljavaju kao sličnije jedan drugome nego članove vlastite grupe. U skladu s tim Jones i sur. (1981; prema Brown, 2006) provodeći istraživanje na članovim sveučilišnih klubova potvrđuju da se članovi drugih grupa

vide kao sličnije jedni drugima nego članovi vlastite grupe. - No, Ryan i Boogart (1997; prema Brown, 2006) proveli su longitudinalno istraživanje na novopridošlim članicama četiriju sveučilišnih sestrinstva te dobili nalaze prema kojima je vlastita grupa doživljena kao sličnija od druge grupe. Ovakvi suprotni nalazi postaju jasniji kada se uzme u obzir veličina grupe koja se ispituje. Naime, Devos i sur. (1996; prema Brown, 2006) utvrđuju da oni koji se nalaze u maloj grupi pokazuju efekt homogenosti vlastite grupe, dok su oni u velikim grupama pokazali uobičajeni efekt homogenosti druge grupe. Naime, manjinska grupa može smatrati većinsku grupu kao prijetnju identitetu. I stoga, ona želi zaštititi svoju grupu na način da je vidi kao homogeniju.

U postsocijalističkim zemljama, prema Romima su rasli ksenofobni osjećaji, a u socijalističkim zemljama gdje su Romi radili na niskokvalificiranim poslovima, oni su, padom industrijske proizvodnje, pali u prvi red ugroženih skupina. Teško su se prilagođavali novim uvjetima, prvenstveno zbog niskog obrazovanja i niske kvalifikacije (Ladányi and Szelényi, 2003; Gedlu, 1998; Binder, 2010; Guy, 2004; Šućur, 2005; prema Šlezak i Šakaja 2012). Negativnim stereotipima pridonosi sve veća ovisnost o socijalnoj pomoći te se Rome optužuje da ne žele „pošteno raditi" (Binder, 2010; prema Šlezak i Šakaja, 2012), da zarađuju na drugima (Pavel, 2004; prema Šlezak i Šakaja, 2012) te ih se proziva „trgovcima na crno" (Fonseca, 1995; prema Šlezak i Šakaja, 2012). Predrasude prema Romima u Hrvatskoj bile su obilježene govorom mržnje, odbijanjem usluge u kafiću, ali i fizičkim napadima. Naime, Centar za zaštitu prava Roma bilježi napade na Rome u Istočnoj Slavoniji 1998. i 2006., u Rijeci 1999. te u Zagrebu 2000., 2001. i 2002 (Šlezak i Šakaja, 2012).

Danas je došlo do „novog siromaštva" Roma. Njihovi su proizvodi i usluge postali suvišni kako su nastupile modernizacija i industrijalizacija, a šanse za njihovo zapošljavanje drastično su smanjile deindustrijalizacija i ekonomsko restrukturiranje. Upravo iz takvih razloga, Romi sve više postaju ovisni o socijalnoj pomoći. „Iako uska veza Roma i siromaštva traje stoljećima, danas su oni skupina s najvećim rizikom siromaštva u društvima gdje žive" (Šućur, 2005, str. 135). Neki istraživači pak Rome svrstavaju u potklasu – klasu ispod ili izvan klasne strukture (Ladányi i Szelényi, 2003; prema Šućur, 2005).

3. PROSTRORNI ASPEKTI SOCIJALNE DISTANCE PREMA ROMIMA

Šakaja i Šlezak (2012) ispitivali su ovisi li stupanj (ne)prihvaćanja Roma o njihovoj fizičkoj udaljenosti/blizini. Istraživanje su proveli u Međimurju, gdje su Romi najzastupljenija manjinska zajednica, u mješovitome hrvatsko-romskom naselju Kuršanec te u naseljima Strahoninec i Savska Ves. Ta naselja nemaju romsku populaciju, a najbliže romsko naselje nalazi se na udaljenosti od osam kilometara. Autori su mjerili socijalnu distancu većinskog stanovništva prema Romima jer je ona dobar pokazatelj stupnja razumijevanja i razine prihvaćanja različitih skupina. Ispitivala se i socijalna distanca Roma prema većinskom stanovništvu. Također, tražili su povezanost socijalne distance s fizičkom.

Postavljene su četiri hipoteze. Prema prvoj hipotezi, u skladu s hipotezom kontakta, u područjima svakodnevnog kontakta stereotipi, predrasude te socijalna distanca prema Romima se smanjuju. Očekivalo se i da će djeca koja svakodnevno pohađaju nastavu s Romima imati manje izraženu socijalnu distancu prema njima nego odrasli koji Rome samo viđaju u svom naselju. Postavljena je i hipoteza da će socijalna distanca među Romima i većinskim stanovništvom biti znatno manja kod javnih (susjed, kolega) nego kod osobnih odnosa (prijatelj, supružnik). Konačno, očekivalo se da će socijalna distanca Roma prema većinskom stanovništvu biti znatno manja nego socijalna distanca većinskog stanoviština prema Romima.

Učenici OŠ „Kuršanec“ predstavljali su uzorak populacije s mogučnošću svakodnevnog kontakta s Romima, a učenici OŠ Strahoninec predstavljali su uzorak učenika bez svakodnevnog kontakta s Romima. Ukupni uzorak sastojao se od 233 učenika od petog do osmog razreda. U istraživanju je upotrebljena Bogardusova skala, a koristila su se četiri upitnika, dva za većinsku populaciju (za djecu i odrasle) i dva za romsku poplaciju (za djecu i odrasle). Većinsko stanovništvo trebalo je izraziti spremnost na stupanj društvenog kontakta prema Slovencima, Mađarima, Srbima, Romima, Albancima i Kinezima. Slovenci i Mađari odabrani su zbog prostorne blizine, Srbi i Albanci zbog visokog stupnja socijalne distance u prijašnjim istraživanjima, a Kinezi jer sve više doseljavaju u obližnji grad Čakovec. Romi su iste procjene izražavali prema Slovencima, Mađarima, Srbima, Hrvatima, Lacatarima (pripadnicima drugih romskih skupina) i Kinezima.

Rezultati istraživanja ukazuju na visok stupanj socijalne distance većinskog stanovništva prema Romima kako kod odraslih tako i kod djece. Usporedba indeksa socijalne distance pokazala je da

i odrasli i djeca od šest etničkih grupa najmanje prihvaćaju kontakte s Romima i Albancima. Djeca najviše prihvaćaju kontakte sa Slovencima i Kinezima, a odrasli sa Slovencima i Mađarima. Suprotno postavljenoj hipotezi, a u skladu s istrživanjem Sherif i sur. (1961; prema Aronson, Wilson i Akert, 2002) pokazalo se da u području čestog kontakta s Romima ne dolazi do smanjenja ksenofobnih osjećaja. Zapravo, pokušaji ujedinjavanja dviju grupa u neutralnim situacijama dovode do još većeg neprijateljstva. Za smanjenje predrasuda potrebno je da članovi grupa budu ovisni jedni o drugima, da imaju zajednički cilj, ravnopravan status, da među njima postoje neformalni interpersonalni kontakti, višestruki kontakti s različitim članovima vanjske grupe te socijalne norme koje promoviraju ravnopravnost. Dakle, da bi došlo do smanjenja predrasuda vrlo je važno da grupe trebaju jedna drugu i da se moraju oslanjati jedna na drugu kako bi postigle određeni cilj (Aronson, Wilson i Akert, 2002). Iako djeca u mješovitoj školi izražavaju nešto manju socijalnu distancu prema Romima nego djeca u školi gdje nema Roma, ta razlika nije bila značajna. Rezultati su pokazali da najveću socijalnu distancu prema svim etičkim grupama ima većinsko stanovništvo mješovitog Kuršanca. Šlezak i Šakaja (2012) pretpostavlju da prisutnost Roma potiče porast ksenofobnih osjećaja većinskog stanovništva prema svim drugim manjinama.

Druga hipoteza – kod učenika koji svakodnevno pohađaju školu zajedno s Romima socijalna distanca prema Romima manja je nego kod odraslih koji pak imaju manje kontakata s njima - također se nija potvrdila. Naime, učenici manje prihvaćaju Rome nego odrasli iz njihovog naselja. Ovi podaci mogu se objasniti, osim rezultatima Sherifa i sur. (1961; prema Aronson, Wilson i Akert, 2002), i rezultatima Babićevog istraživanja (2004) koji pokazuju da u uvjetima razlika u načinu i kvaliteti života fizička blizina ne smanjuje socijalnu distancu prema Romima. Pa su tako intervjuirana djeca odbijala sjediti u klupi s učenicima Romima zbog slabo razvijenih higijenskih navika i sl. Dakle, fizička blizina djece s učenicima Romima samo je potakla ksenofobne osjećaje prema njima.

U mješovitom Kuršancu više od polovine ispitanika spremno je prihvatiti Rome samo kao državljane Republike Hrvatske i kao posjetitelje Hrvatske. Djeca iz Kuršanca koja imaju svakodnevne kontakte s Romima pokazala su značajno neprihvaćanje. Samo njih 50% prhvaća ih kao učenike u svom razredu. Iznenađujuć je podatak da 42% odraslih i 50% djece u naselju s velikim udjelom Romske populacije izjavljuje da bi najradije izbacili Rome iz svoje države.

I u naselju gdje obitavaju Romi i u onom gdje ih nema visok je stupanj socijalne distance. Razlika u socijalnoj distanci prema Romima između dva ispitivana naselja nije statistički značajna. U odrasloj je populaciji statistički značajna samo razlika u prihvaćanju Roma kao kolege na poslu, a u dječjoj populaciji razlika u prihvaćanju Roma kao učenika u razredu i u stavu da Rome treba isključiti iz RH. Odnosno, u naselju s Romima stanovnici su ih manje spremni prihvatiti kao kolege na poslu. U školama koje pohađaju i Romi, djeca su ih spremnija prihvatiti kao učenike u razredu što može biti samo posljedica pridržavanja normi u školi. A prihvaćanje Roma kao građana svoje države manje je kod učenika koji pohađaju nastavu s njima. Dakle, kako i nalažu rezultati istraživanja Sherif i sur. (1961; prema Aronson, Wilson i Akert, 2002), fizička blizina mijenja stavove prema Romima, ali u smislu povećanja negativnih stereotipa.

Nakon što se pokazalo kako drugi ne prihvaćaju Rome neovisno o fizičkoj udaljenosti, valja ukazati i na to kako sami Romi gledaju na sebe u odnosu na druge. Već mala Romska djeca uče se razlikovati Rome od ne-Roma. Te razlike odnose se na higijenske i prehrambene navike, stupanj obrazovanja, seksualno ponašanje pa i ponašanje prema životinjama. Šlezak i Šakaja (2012) dobivaju da je socijalna distanca Roma prema većinskom stanovništvu znatno manja nego socijalna distanca većinskog stanovištva prema Romima. Iako je socijalna distanca Roma prema većinskom stanovništvu niska, socijalna distanca prema svim drugim etničkim skupinama bila je znatno viša. Postavljena su dva moguća objašnjenja. Prema prvom, Romi teže socijalnim kontaktima s Hrvatima jer se žele uklopiti u većinsko stanovništvo i smanjiti diskriminaciju. Drugo objašnjenje su možda poželjni odgovori koje Romi daju kako bi se pokazali u boljem svjetlu. U skladu s tim, Romi su iskazali visoku socijalnu distancu prema Srbima, tj. prema grupi za koju je poznato da većinsko stanovništvo izražava ksenofobne osjećaje. Visoku socijalnu distancu, Romi su izrazili i prema Lacatarima, drugoj Romskoj skupini. Takav stav može se također objasniti željom Roma da se uklope u većinsko stanovništvo. Romi sebe, naime, žele ograditi od negativnih stavova pa prihvaćaju negativne stavove većinskog stanovništva prema drugim skupinama Roma. Kako bi sebe zaštitili, oni prebacuju negativne stavove na druge Rome. Kao i većinski odrasli, odrasli Romi radije će prihvatiti Hrvata kao prijatelja nego susjeda. S obzirom da je ta razlika premala, trebalo bi provesti istraživanje na većem uzorku da bi se izveo zaključak.

Iako bi, prema hipotezi kontakta, velika fizička blizina trebala smanjiti neprijateljstvo, to se nije pokazalo. Češći kontakt s Romima nije smanjio socijalnu distancu prema njima. Nadalje, niska je spremnost većinskog stanovništva na susjedne odnose s Romima. Život Roma izolirano od većinskog stnovništva i dalje je poželjan u mješovitim naseljima. Kako bi se promijenilo takve stavove, treba se usredotočiti na društvene, a ne prostorne odnose. Romi trebaju pomoć kako bi poboljšali svoj socijalni, ekonomski i obrazovni status jer upravo je njihov niski status često izvor predrasuda i diskriminacije. A nakon toga, u školama treba poticati ravnopravnost i pridržavanje normi te naglašavati da sva djeca imaju jednak status. Kod djece bi trebalo poticati prijateljske odnose Roma i ne-Roma. U učionicama bi bilo poželjno provoditi tehniku rada „Razred-slagalica“. Ona je osmišljena u svrhu smanjenja predrasuda i podizanja samopoštovanja djece, a sastoji se u tome da se djeca raspodjele u male mješovite grupe pri čemu uspjeh u učenju svakog djeteta ovisi o drugoj djeci (Aronson, Wilson i Akert, 2002). Na taj način, možda bi se poboljšali odnosi Romske i ne-Romske djece u školskim učionicama, a i stavovi prema Romima bili bi pozitivniji.

4. KAKVI SU STAVOVI DJECE PREMA ROMIMA?

4.1. Predrasude prema Romima kod djece

Kako bi ispitali metrijske karakteristike Testa implicitnih asocijacija (CHILD IAT), Čirović, Jošić i Žeželj (2012) mjerili su implicitne etničke predrasude prema Romima kod desetogodišnje djece. U testu implicitnih asocijacija, zadatak ispitanika je što brže spariti dva ciljna koncepta, a brže sparivanje se interpretira kao jača asocijacija u pamćenju između koncepata i atributa. Dakle, ako dijete ima negativan stav prema Romima bit će brže u sparivanju koncepta Romi s negativnim nego pozitivnim atributima. Na temelju razlika u vremenu reakcije u pozitivnoj i negativnoj situaciji računa se IAT-D mjera koja govori o preferenciji jednog koncepta nasuprot drugog. Test implicitnih asocijalaca (CHILD IAT) u istraživanju Čirović, Jošić i Žeželj (2012) bio je prilagođen djeci. Kako eksplicitne tehnike nisu prilgođene kognitivno razvojnim kompetencijama djece, implicitne daju puno bolji uvid u stavove kod djece. One pružaju mogućnost da se stavovi kod djece mjere indirektno, dakle oni nisu svjesni što se zapravo

ispituje. Osim toga, test je formom, sadržajem i jezično bio prilagođen ciljnoj populaciji tj. desetogodišnjacima u Srbiji.

U istraživanju su korištene dvije kategorije podražaja. Prvu su kategoriju činile šest fotografija romske i neromske djece koje su predstavljale pripadnike kategorija ciljnih koncepata. Djeca na fotografijama nisu pohađala školu u kojoj se provodilo istraživanje te su se nalazila u drugoj općini. Sva su djeca fotografirana ispred iste pozadine. Fotografije su bile ujednačene po kriteriju atraktivnosti, a broj dječaka i djevojčica na fotografijama bio je jednak. Drugu kategoriju podražaja činili su pripadnici kategorija „Dobro" i „Loše". Na kategoriju „Dobro" odnosile su se imenice sreća, radost, mir, uspjeh, ljubav i smijeh, a na kategoriju „Loše": nesreća, tuga, rat, mržnja, neuspjeh i plač.

Test implicitnih asocijacija (CHILD IAT) riješavalo je 80-ero djece u Beogradu u dobi 9 do 11 godina. Test je bio u obliku videoigrice u kojem dijete, odgovarajući što točnije i što brže, prelazi s jednog bloka na drugi. Prije pravog testiranja, provedeno je uvježbavanje kako bi se djeca upoznala s pravilima igrice i pravilnim korištenjem tipki. IAT sadrži sedam blokova (Nosek, Greenwald i Banaji, 2005; prema Čirović, Jošić i Žeželj, 2012). Prva su dva bloka predstavljala zadatak jednostavne kategorizacije u kojima ispitanici uvježbavaju prostorne lokacije kategorija. U prvom bloku, ispitanici su trebali pritisnuti lijevu tipku kada se pojavi podražaj iz kategorije „Romi" tj. slika romskog djeteta, a desni kada se pojavi slika ne-romskog djeteta (kategorija „Ostali"). Ispitanici su u drugom bloku trebali na isti način kategorizirati pozitivne i negativne valencije tj. imenice koje predstavljaju „Dobro" ili „Loše". Nakon toga, u trećem bloku, slijedilo je uvježbavanje za zadatak kombinirane kategorizacije. Kada se pojavi podražaj iz kategorije „Romi" ili iz kategorije „Dobro" ispitanici su trebali pritisnuti lijevu tipku, a desnu kada se pojavi podražaj iz kategorije „Ostali" ili „Loše". „Kritični" ili četvrti blok sadržavao je zadatak kombinirane kategorizacije. Vrijeme reakcije u četvrtom bloku uspoređuje se s vremenom reakcije u sedmom gdje je zamijenjeno mjesto atributima. Nakon toga, u petom bloku, ponovno slijedi zadatak jednostavne kategorizacije, ali pozicije kategorija „Dobro" i „Loše" mijenjaju mjesta. Na kraju, u šestom i sedmom bloku, kategorije ciljnih koncepata uparene su sa suprotnim atributima, a zadatak ispitanika je da pritisnu lijevu tipku kada se pojavi podražaj iz kategorije „Romi" ili „Loše", a desnu za „Ostali" ili „Dobro". Dakle, suprotno trećem i četvrtom bloku.

Vrijeme trajanja podražaja na ekranu nije bilo ograničeno i prezentirani su sve do davanja odgovora. Netočni su odgovori upozoravali dijete da je pogriješilo te da pokuša ponovno.

Za usporedbu rezultata dobivenih implicitnim mjerama, Čilović, Jošić i Žeželj (2012) ispitivali su i stav djece prema Romima eksplicitnim mjerama. Zadatak ispitanik bio je procijeniti Rome na 15 sedmostupanjskih skala na čijim su se polovima nalazili kontrasni atributi dobar/loš, ugodan/neugodan, sretan/tužan, zanimljiv/dosadan, poznat/nepoznat, pošten/nepošten, blizak/dalek, drag/mrzak, privlačan/odbojan, čist/prljav, vrijedan/lijen, pametan/glup, lijep/ružan, bezopasan/opasan i jasan/nejasan. Osim stava, mjerila se i socijalna distanca pomoću Bogardusove skale prilagođene ispitivanju djece. Zadatak ispitanika bio je odabrati vrstu odnosa u koju bi stupilo s pripadnikom etničke grupe Roma (da živi u istoj ulici, da ide u tvoju školu, da bude u tvojoj sportskoj ekipi, da bude pozvan/a na tvoj rođendan i da dijeliš tajne s njim/njom). Svakom djetetu, nakon testiranja objašnjena je svrha i razlog provedbe.

Za provjeru valjanosti testa trebalo je utvrditi diskriminativnost, pouzdanost i valjanost. Djeca su odgovarala uobičajenim vremenima reakcije što znači da su razumjela uputu za rješavanje zadatka kategorizacije. Univarijatnom analizom varijance utvrđeno je da su djeca značajno brže davala odgovore kada su slike romske djece bile uparene s negativnim podražajima nego kada su bile uparene s pozitivnim riječima. Prosječna razlika u vremenima reakcije iznosila je 159 ms ($F(1,65) = 24,38$, $p < 0.01$). Dakle, testom implicitnih asocijacija (CHILD IAT) može se diferencirati djecu s različitim preferencijama prema Romima. Pouzdanost Child IAT-a u mjerenju predrasuda prema Romima u ovom istraživanju u okviru je raspona pouzdanosti za odrasle ($\alpha = 0,73$).

Faktorskom su analizom izdvojena dva faktora, privlačnost i potencija, koja zajedno objašnjavaju 58% varijance u stavu prema Romima. Privlačnost se odnosila na stupanje u različite međuljudske odnose, a potencija na različite sposobnosti pripadnika romske etničke grupe. Njime su inspirirani nazivi faktora u istraživanju Čirović, Jošić i Žeželj (2012). Pokazalo se da je socijalna distanca, u odnosu na ostale etničke grupe, najveća prema Romima ($M = 3, 27$; $SD = 1, 87$).

Korelacija između implicitnih i eksplicitnih mjera ($r = 0,25$) i skale procjene „Privlačnost“ kojima se opisuju međuljudski odnosi ($r = 0, 26$) bila je značajna ($p < 0,05$). No, korelacija između implicitnih i eksplicitnih mjera i druge skale procjene, „Potencija“, koja se odnosi na

osobine etničke grupe, nije se pokazala značajnom. Trofaktorskom analizom varijance za neponovljena mjerenja ispitan je efekt faktora socijalne distance te faktora visine rezultata na skali „Privlačnost“ i na skali „Potencija“. Između prva dva faktora, veličina socijalne distance i visina rezultata na skali „Privlačnost“ pokazao se značajan glavni efekt, dok to nije slučaj sa skalom „Potencija“. Dakle, djeca koja su imala niži rezultat na skali privlačnost, izrazila su i veću implicitnu preferenciju svoje etničke grupe udnosu na romsku, nego ona djeca koja su imala viši rezultat na toj skali ($F (1, 65) = 1, 151$, $p = 0,026$).

Svojim istraživanjem Čirović, Jošić i Žeželj (2012) dobili su sljedeće nalaze. Pokazali su da je test implicitnih asocijacija (CHILD IAT) pogodan za mjerenje predrasuda prema Romima kod djece. Osim toga, prosječno vrijeme reakcije kod djece bilo je puno kraće kada su slike Romske djece uparivali s negativnim nego pozitivnim podražajima. Takav podatak upućuje na to da djeca imaju u svome pamćenju jaču asocijaciju Roma i nečeg odbojnog, lošeg, ružnog. Također, od svih ponuđenih etničkih grupa, djeca su najveću socijalnu distancu izrazila upravo prema Romima. Nakon takvih nalaza, postavlja se pitanje na koji način djeca stječu takve negativne stavove prema Romima. Zasigurno veliku ulogu u formiranju takvih stavova imaju roditelji, nastavnici i mediji. U nastavku rada vidjet ćemo kakav je utjecaj roditelja.

4.2. Razlike u stavovima prema Romima između roditelja i njihove djece

Iako su predrasude jednim dijelom nasljeđene, sadržaj predrasuda mora se i naučiti. One ne mogu nastati same od sebe, već kultura (roditelji, zajednica, mediji) uči djecu da ljudima koji su različiti od nas pripisujemo negativna obilježja (Aronson, Wilson i Akert, 2002). S obzirom da su roditelji najčešće djeci prvi izvor informacija postavlja se pitanje kakvu ulogu oni imaju u njihovom formiranju stavova prema Romima. Prijašnja su istraživanja pokazala da i djeca predškolskog uzrasta neke grupe vide kao bliske, a neke kao daleke. Posebice imaju izražene negativne stavove prema Romima, čak i u puno većoj mjeri nego njihovi roditelji (Arsenović – Pavlović i sur., 2002; Mihić i Mihić, 2003; prema Mićević, 2005).

Mićević (2005) je ispitivala povezanost diskriminirajućih stavova prema marginalnim grupama kod roditelja i njihove djece. Odabrane margnalne grupe bili su Kinezi, Romi, bogati, siromašni, muški i ženski spol te osobe s invaliditetom. Problem je bio ispitati prema kojim marginalnim

grupama, od navedenih, roditelji i njihova djeca imaju diskriminirajuće stavove, procijeniti intenzitet tih stavova, a onda dovesti u vezu stavove roditelja i djece. Od ukupno 849 ispitanika, bilo je 539 roditelja i 310 učenika osnovnih škola u Kikindi.

Diskriminirajući stavovi ispitivani su upitinikom koji je saržavao pitanja otvorenog tipa. Identičan upitnik ispunjavali su i roditelji i djeca. Na početku takvog upitnika, ispitanik treba reći prvu asocijaciju koju ima prema objektima stava. Zatim opisuje osobine pripadnika različitih grupa, ono što im se sviđa kod njih te ono što im se ne sviđa ili im smeta. Nakon svakog postavljenog pitanja slijedi pitanje „zašto?“. Neke od prednosti pitanja otvorenog tipa su što se izbjegava dobivanje socijalno poželjnog odgovora, a i zabune. U posljednjem su pitanju ispitanici trebali opisati što bi promijenili kod pripadnika određene grupe i dati objašnjenje zašto. Tim pitanjem su se ispitivali diskriminirajući stavovi prema marginalnim grupma.

Odgovori su se svodili na jednu jednostavnu rečenicu, grupu riječi ili riječ. Nakon toga su kategorizirani od strane 25 nezavisnih procjenjivača. Procjenjivači su, također, odredili negativnost stavova diskriminacije na skali od 1 do 6 gdje 1 označava slab, a 6 jak intenzitet negativnosti. Usuglašenost njihovih odgovora procjenivala se prema Sigelu i Castelan-u (1988; prema Mićević, 2005). Dobiveni indeks korespodencije omogućio je da se za svaki stav diskriminacije računa medijan procjenjivača. Tako je svaki dobiveni odgovor kodiran kao medijan te je izvršena kanonička korelacijska analiza kako bi se utvrdilo razlike u stavovima između roditelja i njihove djece.

Rezultati su pokazali da postoji značajna razlika između roditelja i njihove djece u stavovima prema Kinezima, muškom spolu te osobama s invaliditetom. Za razliku od svojih roditelja, djeca imaju izražene stavove diskriminacije prema osobama muškog spola i prema invalidima, dok prema Kinezima nemaju takve stavove. Nadalje, kod roditelja i djece nije uvrđena statistički značajna razlika u stavovima prema Romima, osobama ženskog spola te prema siromašnima i bogatima.

Djeca bi kod Roma promijenila nehigijenu, neobrazovanost, lijenost, agresivnost i to što su prevaranti. Slično tome, roditelji bi kod Roma promijenili nehigijenu, neobrazovanost, lijenost nekulturne oblike ponašanja i to što su prevaranti. Iako rezultati nisu u skaldu s nalazom (Mihić i Mihić, 2003) da je socijalna distanca prema Romima izraženija kod djece nego roditelja, oni i dalje upućuju na to da se negativni stavovi prema Romima vrlo rano grade kod djece. Dakle,

djeca negativne stavove prema Romima uče od svojih roditelja. No, djeca te predrasude ne moraju zadržati nužno u odrasloj dobi jer kada napuste dom, oni često nailaze na stajališta suprotna njihovim (Aronson, Wilson i Akert, 2002).

Treba spomenuti da su djeca davala odgovore koji su se temeljili na vanjskom, vidljivom izgledu i njihovi su se odgovori mogli svrstati u manji broj kategorija. To nije neočekivano, naime ispitivana su djeca pohađala četvrti razred osnovne škole. Prema Piagetu, ona su bila u razdoblju konkretnih informacija. U tom razdoblju djeca imaju razvijeno logičko razmišljanje, ali ne i za apstraktne stvari. Kod te djece još nije razvijeno ni hipotetičko-deduktivno rješavanje problema. (1921; prema Vasta, Haith, Miller, 1998). Stoga su njihovi odgovori jednostavniji i kraći od onih koje su davali odrasli. Iako roditelji nastoje djecu učiti poželjnim oblicima ponašanja, oni svojim ponašanjem šalju djeci sliku na temelju koje se grade stereotipi, predrasude i diskriminacija prema manjimama kao što su Romi.

5. STAVOVI UČITELJA PREMA ROMIMA

5.1. Učenici Romi u naselju Kozari Bok

Romi su poznati kao grupa s vrlo niskim uspjehom u obrazovanju. Postavlja se pitanje što na to može utjecati te kako su Romi prihvaćeni u obrazovnom sustavu. Često su predmet izrugivanja ostale djece u školi, a i neki nastavnici ne skrivaju da imaju niska očekivanja od njih. Osim kod kuće i na ulici, djeca negativne stavove prema Romima mogu steći i u školi. U naselju Kozari Bok živi skupina Roma i puno romske djece ondje pohađa školu. Babić (2004) je intervjuirao nastavnike u OŠ Vinko Žganac u naselju Kozari Bok kako bi doznao u kakvom ozračju žive učenici Romi te kako škola može smanjiti negativne stavove prema njima. Intervju se sastojao od osam pitanja, a sudjelovalo je osam nastavnika.

Prvim pitanjem želio se ispitati stav nastavnika o tome koliko su učenici Romi „uklopljeni“ u razred te koliko uspješno savladavaju nastavno gradivo. Prema provednim intervjuima, neki nastavnici smatraju da su romski učenici loše uklopljeni u razred, ali svi se slažu da imaju poteškoća u savladavanju gadiva. Pa tako jedan od intervjuiranih nastavnika smatra da je manji dio romske djece je uklopljen u razred u potpunosti i to pretežito ona koja žive u naselju ili su u njemu rođena. Za ostalu romsku djecu smatra da su vrlo teško uklopljena u razred, a da gradivo

teško savladavaju i jedni i drugi (Babić, 2004). Romi se teže uklapaju u razrednim odjelima iz više razloga. Jedan od važnijih je njihovo slabo poznavanje hrvatskog jezika. Boljem obrazovanju prepreka su i niska kvaliteta življenja te teški životni uvjeti. Obiteljske (ne)prilike i nezainteresiranost Romskih roditelja za obrazovanje djece dovode do loših obrazovnih postignuća mladih Roma.

U drugom pitanju su nastavnici trebali odgovoriti surađuju li i kontaktiraju učenici ne-Romi s učenicima Romima, izoliraju li ih iz društva te navedeno potkrijepiti primjerom. Prema riječima nastavnika OŠ Vinko Žganac, učenici ne-Romi druže se s Romima te su im oni pak i zanimljivi zbog svog neuobičajenog ponašanja i neispunjavanja školskih obveza. „Ostali učenici žele društvo (posebno dječaka) s obzirom da im je on uzor (na neki način žele bit kao on, odvažni, cool, interesantni, zabavni ... ne vole kada on postane ljut, onda se obično udalje od njega.“ (Babić, 2004, str. 323). Ako se i dogodi da učenici ignoriraju Rome to je obično zbog njihovih nerazvijenih higijenskih navika te loše komunikacije. Osim toga, učenici ne Romi obično su stariji od svojih školskih kolega pa i to može biti razlog nedostatka komunikacije i druženja s njima.

Treće, Babić (2004) ispituje nastavnike čuju li da ne-romski učenici Rome nazivaju pogrdnim nazivima i žale li se oni na to. Kako sukobi između grupa obično rezultiraju predrasudama i diskriminacijom, tako i u ovom slučaju se pogrdni nazivi čuju samo u situacijama sukoba, inače ne. I sami Romi, žale se na to, a najviše im smeta kada ih se naziva „Ciganom“, Cigom ili sl. No, intervjuirani nastavnik u školi navodi: „Osobno ne smatram da je riječ Ciganin pogrdna, već je to sasvim obična riječ koja u hrvatskom jeziku živi stoljećima i označava pripadnika romskog naroda. Riječ Rom se počela nametati u novije vrijeme i nije još zaživjela (u ruskom se nije uopće pojavila pa je riječ Ciganin jedina u službenoj uporabi). Stoga se može čuti i od učenika ne-Roma riječ Ciganin, istina nekad bez ikakvih ružnih primisli, ali ponekad i s omalovažavajućim prizvukom. Primijetio sam da učenici ne-Romi vrlo rijetko rabe, govoreći o učenicima Romima, ime njihove narodnosti, već ih najčešće nazivaju njihovim osobnim imenima. I sami učenici Romi koriste riječ Ciganin.“ (Babić, 2004, str. 325). Iz navedevnog odgovora može se primjetiti kako neki nastavnici nemaju osjećaja za romsku kulturu i ne pokazuju suosjećanje s njihovim kulturalnim razlikama. Takvi stavovi mogu biti temelj za razvijanje predrasuda prema Romima i „potkopati“ njihov uspjeh u školskim učionicama.

Kada su se trebali odlučiti za najveći problem učenika Roma, nastavnici prvenstveno navode nedovoljnu suradnju roditelja i škole te nedovoljno poznavanje jezika. Osim toga, navode i neredovito dolaženje na nastavu, nepisanje zadaće, siromaštvo, loše stambene uvjete, zapuštenost kao i neodgovornost. Nastavnici su svjesni da se za bolje navike učenika Roma treba poboljšati komunikacija roditelja i škole kako bi oni svoju djecu poticali na rad. Nadalje, mnogi smatraju da bi se trebali uvesti posebni predmeti gdje bi učenici Romi učili hrvatski jezik jer im je on definitivno velika prepreka uspješnog obrazovanja.

U sljedećem pitanju nastavnici su trebali odlučiti je li za učenike Rome bolje da pohađaju razred s ostalim učenicima ili u posebnim razredima. Većina nastavnika smatra da su Romi dovoljno uklopljeni da bi pohađali nastavu zajedno s ostalim učenicima. Neki pak navode da bi učenici Romi barem prvi razred trebali pohađati odvojeno kako bi na vrijeme stekli bolje znanje Hrvatskog jezika i higijenske navike. Na taj način bi se kasnije bolje uklopili u razredne odjele s drugim učenicima. Dakle, nastavnici bi Rome stavili u razred s ostalima, ali bi im osigurali dodatnu nastavu da steknu navike koje nisu naučili kod kuće, a s kojima ostali učenici dolaze u prvi razred.

Kada se nastavnike pita za mišljenje o tome zašto se Romi sporo uključuju u hrvatsko društvo i obrazovni sustav, oni navode njihov drugačiji način života, nisku razinu obrazovanja, nedovoljno dobro poznavanje jezika te loše socijalne uvjete. Pojedini smatraju da su i sami Romi krivi za to, pa tako intervjuirani nastavnik navodi: „Glavni uzrok tome su sami Romi, ali i naše društvo. Romi ne žele mijenjati svoj tradicionalni način života kako bi se prilagodili vremenu i sredini, zbog čega ih opet i sredina nerado prihvaća. Skloni su za naše pojmove neradu jer se nerado opredjeljuju za stalni posao koji zahtijeva da svaki dan u isto vrijeme dolaze i odlaze s posla. Oni više vole slobodno raspoređivati svoje vrijeme prema trenutnom raspoloženju. Romi se u pravilu prijavljuju na zavod za zapošljavanje, iako najčešće ne žele dobiti posao (zbog prije rečenoga, a i zbog male plaće koja je takva jer su najčešće bez osnovnog obrazovanja).“ (Babić, 2004; str. 330). Najveći problem što se Romi teško uklapaju u zajednicu je njihov nedostatak želje za promjenom. Roditelji Romi su slabo motivirani za rad, učenje, brigu o obrazovanju djeteta i to još više otežava njihovu bolju uklopljenost u društvo.

Kao vodeći uzrok lošeg uspjeha u školi je slab odnos roditelja Roma s nastavnicima. Nastavnici u školi "Vinko Žganac" potvrđuju da Romi roditelji rijetko dolaze u školu, obično nakon

intervencije neke druge ustanove poput Centra za socijalnu skrb. S druge strane, nastavnici navode kako ima i onih koji redovio posjećuju školu i brinu se za napredak svoga djeteta, ali obično su to oni obrazovaniji te višeg statusa. Ovi nalazi upućuju na to da treba više komunicirati s roditeljima Romima kako bi kod svoje djece razvili odgovornost, savjesnost, želju za radom i uspjehom.

Intervjuirani nastavnici svjesni su onoga na što su Romi najviše osjetljivi, a to je njihov identitet. Romi su drugačiji od ostalih po kulturalnim obrascima i načinu življena. Kada ostali naglašavaju te razlike, to ih vrijeđa, jer i oni se žele, kao i svi, uklopiti i biti prihvaćeni od drugih. Stoga je teško i utjecati na njihov uspjeh u obrazovanju jer bi im trebali mjenjati svakodnevne navike i ponšanja koja ih čine različitima od drugih, a čime se oni ponose. „Romi su jako osjetljivi na vrijeđanje i omalovažavanje, ali se ne stide reći da su Romi. Većina ih se ponosi time što su i tko su. Važno im je da se osjećaju sigurno, slobodno i ravnopravno.“ (Babić, 2004; str. 334).

Iz intervjua se može zaključiti da Romi nisu dovoljno uklopljeni u školski ambijent. Mnogo je čintelja koji utječu na to, neki od njih su nisko obrazovani roditelji, nizak životni standard te nedostatak elementarnih infrastrukturinih objekata. Romska djeca teže se uklapaju i zbog starije životne dobi, mnogi ponavljaju razrede pa su često stariji od ostale djece u razredu. Nastavnici smatraju da se napadi na Rome događaju samo u konfliktnim situacijama. Iako su svjesni svih činitelja koji utječu na loše obrazovne rezulatete mladih Roma, oni ne ulažu puno truda da se to promijeni. Svakako treba poboljšati komunikaciju roditelja Roma i škole, ali opet ne zadirati previše u njihov kuturu, običaje koje ih čine posebnima jer bi to mogli interpretirati kao napad.

5.2. Mijenja li inkluzivni program u školi stavove učitelja prema Romima?

Pošto su romski učenici jedna su od skupina s najvećim rizikom neuspjeha u obrazovnom sustavu, o njihovom slabom obrazovnom uspjehu pisali su još Plowden (1967; prema Bhopal, 2011) i Swann (1985; prema Bhopal, 2011) u svojim istraživanjima. Nedavno istraživanje pokazalo je da pristup koji ima škola može imati značajne učinke na obrazovna postignuća Roma i učenika putnika (Derrington i Kendall, 2005; prema Bhopal, 2011). Kako bi ispitao imaju li negativni stavovi nastavnika prema Romima utjecaj na njihovo loše obrazovanje, Bhopal (2011) je ispitivao stavove učitelja prema romskim učenicima i učenicima putnicima u osnovnoj

i srednjoj školi. Proveo je intervjue s 20 nastavnika, voditelja, zamjenika i pomagača u učionici u osnovnoj (Ashwood) i srednjoj (Sundown) školi u Londonu.

Glavni ciljevi istraživanja bili su ispitati primjenu “pozitivne prakse” u školama i istražiti strategije koje će poboljšati obrazovne ishode za romske učenike i učenike putnike. Treba naglasiti da su odabrane škole bile jedne od onih škola koje promiču "pozitivnu praksu" tj. poboljšanje obrazovnih postignuća i uspjeha romskih učenika i učenika putnika. Takve škole provode mentorske programe, podršku, razgovore s roditeljima koji su posebno dizajnirani za romske učenike kako bi ih se potaknulo na školovanje. Postavlja se pitanje imaju li, posljedično, učitelji u takvim školama pozitivne i podržavajuće stavove prema Romima.

Nekoliko nastavnika izrazilo je negativan stav prema učenicima Romima i putnicima. Pa tako neki profesori u srednjoj školi smatra da se ne znaju nositi s autoritetom i da očekuju da će im sve biti dopušteno. Većina nastavnika u srednjoj školi smatra da su romski učenici i učenici putnici doživjeli predrasude od strane drugih učenika. Osim toga, mnogi učenici ih nazivaju pogrdnim imenima što oni teško prihvaćaju i loše utječe na njihovo samopoštovanje. Intervjuirani u srednjoj školi Sundown smatra da roditelji trebaju uložtiti više truda kako bi njihova djeca bila bolja u školi. Osim toga, ne slaže se s tim da bi romska djeca i putnici trebala imati poseban tretman u školi jer se puno ostale djece iako ne želi ići u školu, redovito školuje. Neki od nastavnika u srednoj školi Sandown smatraju da romski učenici i učenici putnici zapravo dobivaju povoljan tretman u školama jer ravnatelj ulaže velike napore kako bi se oni osjećali uključeno.

Hancock (1992; prema Bhopal, 2011) tvrdi da je kontinuirana pojava posebno negativnih slika Roma ta koja koji potkopava njihov položaj u društvu. Njihova zastupljenost u društvu izvor je za mnoge diskriminacijske postupke kojima su izloženi Romi. Iz ove perspektive, postoji sukob kultura u vezi očekivanja romske djece, njihovih roditelja i nastavnika. Čak i u školama u kojima se potiče "pozitivna praksa" pitanje je u kojoj mjeri nastavnici prihvaćaju kulturalne raznolikosti. Mnogi učitelji smatraju da je posebno zabrinjavajuće ponašanje roditelja romske djece te neki imaju stereotipna očekivanja od njih poput agresivnog ponašanja. Pitanje je koliko učitelji uopće znaju o kulturi i stilu života Roma. Učitelji, kada dođu u školu, ne znaju puno o Romima i o tome kako oni žive. No, mnogi se slažu da interaktivni program dovodi do toga da se Romi više

cijene i poštuju. Ipak on dovodi do većeg znanja i informiranja nastavnika o učenicima Romima, a samim time oni su u stanju bolje razumjeti i zadovoljiti potrebe učenika Roma.

Iako je očekivano da će primjenom "pozitivne prakse" u školama, nastavnici smanjiti svoje negativne stavove i povećati prihvaćanje, kod nekih se to nije dogodilo. Bhopal (2012) pokazuje da tamo gdje postoji velika prisutnost Roma u školama, a u kojima je utvrđeno da provode „pozitivnu praksu", ne dolazi do promijene stavova nastavnika prema Romima. Razlog tome su nastavnici koji imaju malo znanja o Romskoj kulturi pa i slabo suosjećaju s njihovim kulturalnim razlikama. Oni zadržavaju negativne stavove prema učenicima Romima koji ne surađuju s nastavnicima iako im škola na sve načine želi pomoći i pružiti podršku. I u osnovnoj školi Ashwood i u srednjoj školi Sundown provode se posebne mjere kako bi se uključilo Romske učenike kao dio školske zajednice. Međutim, unatoč tome što škola provodi mjere inkluzije, još uvijek postoji veliki broj nastavnika koji prikazuje negativne i stereotipne stavove prema njima. Postoje kontradikcije između inkuzivnih vrijednosti koja se naglašavaju u školama i njene primjene. Dakle, naglašavanje inkuzije od strane škole ne mora nužno značiti da se inkulzivne vrijednosti realiziraju i u praksi, odnosno službena politika škole nerijetko nije internalizirana od strane nastavnika.

Bilo je niz stavova nastavnika o Romima od kojih su mnogi usmjereni na njihovo ponašanje. Treba spomenuti i da nitko od nastavnika koji su prikazali negativan stav prema romskim učenicima nije radio s takvim skupinama prije i svima je ovo bio prvi ili drugi posao u školi. Nastavnici koji su naglašavali da su Romski učenici problem bili su oni koji su imali najmanje znanja i suosjećanja s njihovim kulturalnim razlikama. Iako su bili svjesni svojih priznanja da su Romski učenici različiti od ostalih učenika, njihova percepcija o tome kako je izgrađena ta razlika temelji se na negativnim stereotipima. U obrazovanju Roma može doći do samoispunjavajućeg proročanstva, tj. kada ljudi imaju očekivanje o tome kakva je druga osoba, to utječe na njihovo ponašanje prema toj osobi, što izaziva da se ta osoba ponaša u skladu s tim očekivanjima i očekivanja se pokažu istinitima (Aronson, Wilson i Akert, 2002). Prema tome, nastavnici mogu imati niska očekivanja od Roma pa se tako prema njima i ponašati što dovodi do toga da se i Romi manje trude jer se od njih to očekuje. Samoispunjavajuće proročanstvo može biti jedno od objašnjenja niskih obrazovnih postignuća Romske populacije.

Struktura škola i učionica te normi podržavajuće su za mnoge učenike, ali Romi se teško u nju uklapaju. Škole rade na temelju sjedećeg stila života, a takav način rada nije u skladu s nomadskim načinom života Roma. Učenici Romi moraju se prilagođavati kontekstima različitih škola, usprkos svojoj kulturi i nomadskom načinu života. Iako obje škole naglašavaju uključenost primjenom „pozitivne prakse“, ipak, na Rome se i dalje u učionici gleda kao na „drugačije“ i kao na one koji dolaze izvana te im se daje "poseban tretman".

Zaključno, iako neke škole naglašavaju "pozitivnu praksu" i inkluzivni tretman, nažalost, takav konsenzus ne mogu u potpunosti prihvatiti svi nastavnici, a ni možda ukloniti napetosti i suprotnosti koje postoje u angažmanu između nastavnika i učenika. Pristupi obrazovne inkluzije koji ne priznaju različitosti će poslužiti za izgradnju stavova prema Romima kao devijantnima i drugačijima. Ovo istraživanje samo je potvrdilo da se duboko ukorijenjeni stereotipi, predrasude i diskriminacija, nažalost, ne mogu lako promijeniti. Potrebno je naglašavati jednakost, poticati prijateljstva romske i ne-romske djece, uključivati romske učenike u što više aktivnosti unutar škole i pomoći im da pronađu područje koje ih najviše zanima. Ako se kod djece razvije interes za neko područje, možda postanu intrinzično motivirani za učenje. To bi dovelo do većeg uspjeha u školi, kao i do bolje prilagodbe u obrazovnom kontekstu.

ZAKLJUČAK

Kada se ispituje stavove prema Romima, može se uočiti da su odnosi prema njima prožeti predrasudama. Negativni stavovi davno su ukorijenjeni u društvu povezivanjem Roma i njihove tamne boje kože s mrakom (grijehom). Predrasude se obično temelje, osim na boji kože, i na slabom obrazovanju te načinu zarađivanja. Rome se obično povezuje s ljenošću, nehigijenom, neobrazovanosti, nekulturnim oblicima ponašanja, a mnogi ih smatraju i prevarantima.

Iako bi bilo za očekivati da će fizička blizina dovesti do većeg prihvaćanja Roma i smanjenja negativnih stavova prema njima, to se nije pokazalo. Dobiveni nalazi ukazuju na to da se stavovi prema Romima još više negativni u područjima svakodnevnog kontakta, komunikacije i neposrednih odnosa s njima.

Ispitivajući stavove djece prema Romima uočene se predrasude. Dobiveni nalazi u promatranom istraživanju potvrđuju teorijska razmatranja da se negativna stereotipna slika o Romima vrlo rano

gradi kod djece. Rezultati istraživanaja pokazali su da ne postoji statistički značajna razlika u stavovima diskriminacije roditelja i njihove djece prema Romima. Negativni stavovi kod djece prema Romima su određeni tendencijom da bi djeca kod Roma promijenila nehigijenu, neobrazovanost, ljenjost, agresivnost, kao i to što su prevaranti. Odrasli bi, slično kao i djeca, kod Roma promijenili nehigijenu, neobrazovanost, ljenjost, nekulturne oblike ponašanja i to što su prevaranti.

Mnoga romska djeca suočavaju se s diskriminacijom i nepravdom u obrazovnom kontekstu. Jedan od razloga su i učitelji koji imaju opći nedostatak razumijevanja romske kulture. I tamo gdje se naglašavaju potrebe etničkih manjinskih skupina kao što su Romi, postoje nastavnici koji su pretjerano neprijateljski raspoloženi prema njima. To neprijateljstvo odražava razumjevanje da se romska djeca ne ponašaju u skladu s vrijednostima škole kao i širok odraz stereotipa prema njima. Neki nastavnici smatraju da bi oni trebali imati poseban razredni odjel zbog svoje različitosti, dok neki smatraju da bi se oni kao i sva ostala djeca trebali prilagoditi uvjetima u razredu i da ne trebaju imati nikakve privilegije. Možda je za romsku djecu bolje da pohađaju razred s ostalim učenicima jer kontakt s drugom djecom može im pomoći da steknu bolje radne navike. Osim toga, tako se potiče jednakost i ravnopravnost što romskoj djeci pomaže da se osjećaju prihvaćeni u društvu. Nadalje, u mješovitom razredu, ne-romska djeca dobila bi osjećaj vrijednosti zbog predstavljanja uzora učenicima Romima, doživljaj ponosa zbog pripadnosti svom narodu, poštovanje prema osjećaju slobode i nezavisnost uz materijalna dobra kao i osobine poput susretljivosti i nesebičnosti. Odvajanje romske djece u poseban odjel samo bi još više naglašavalo različitost njihove kulture, a stereotipi bi se potvrđivali.

Kako bi se promijenio odnos romske djece prema školi, prvo treba mijenjati socijalni kontekst u kojem oni odrastaju. Važno je usmjeravati mlade Rome prema drugačijim sadržajima u kojima se naglašavaju škola i znanje. No, to ipak nije tako lako, u pitanje se dovodi cjelokupni način romskoga življenja. Istraživanja u školama koje nastoje uklopiti učenike Rome u obrazovni kontekst pokazuju da, nažalost, i u njima nastavnici zadržavaju negativne stavove prema njima. Ako nastavnici i dalje nastave prikazivati negatovne stavove prema Romima, oni će i dalje biti neuklopljeni, unatoč naporima škole koja to nastoji poboljšati. U tom smislu, važno je da voditelji škole neprestano razmišljalju o obrazovnim procesima, rješavanju problema raznolikosti, socijalne pravde i uključenosti.

Društveni položaj, posebni način življenja, vrijednosni sustav, običaji i sve što čini romski identitet znatno se razlikuju od dominantnog društevnog sustava. Kao najveći problem ostaje kako integrirati Rome u društvo, a da se ne zadire u njihov identitet. S obzirom na razlike u kulturalnim obrascima i načinu življenja, to je jako teško. Romi su ponosni na svoju kulturu i jako osjetljivi ako im netko osporava pravo na različitost. Dakle, integracija Roma je moguća, ali to treba raditi vrlo postupno i na duži vremenski rok. Prebrzo i naglo mijenjanje romskog načina života zadiralo bi u ono što je njima najdragocjenije tj. njihov identitet.

Danas raste broj onih Roma koji upišu i završe fakultet, no i dalje su to rijetki pojedinci. Kada bi se romsku djecu poticalo da nađu svoj interes unutar obrazovnog konteksta i iskoriste svoje sposobnosti i talente, mnogi bi kasnije bili učitelji. Na taj način, slika Roma bitno bi se promijenila, a nastavnici Romi pedstavljali bi uzor učenicima Romima. Osim što bi oni romskim učenicima bili velika podrška, možda bi se i duboko ukorijenjeni stereotipi prema Romima smanjili.

LITERATURA

Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2002). *Socijalna psihologija*. Zagreb

Babić, D. (2004). Stigmatizacija i identitet Roma – pogled "izvana": slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok. *Migracijske i etničke teme, 20* (4), 315 - 338.

Bhopal, K. (2011). This is a school, it‘ s not a side‘ attitudes towards Gypsy and Traveller pupils in school in England, UK. *British Educational Research Journal, 37* (3), 465-483.

Brown R. (2006). *Grupni procesi. Dinamika unutar i između grupa*. Jastrebarsko. Naklada Slap.

Ćirović, I., Jošić, S., Žeželj I. (2011). Primjena i validacija testa implicitnih u mjerenju implicitnih predrasuda kod djece. *Suvremena psihologija, 2*, 171-182.

Mićević J. (2005). Razlike u stavovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove dece. *Psihologija, 38* (2).

Pennington, D. C. (2004). *Osnove socijalne psihologije.* Jastrebarsko: Naklada Slap.

Posavec, K. (2000). Sociokulturalna obilježja i položaj Roma u Europi. Društvena istraživanja zagreb. *2-3* (46-47), 229-250.

Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1998). *Dječja pshologija.* Zagreb: Naklada Slap.

Šlezak, H. i Šakaja, L. (2012). Prostorni aspekti sociajlne distance prema Romima. *Hrvatski geografski glasnik, 74* (1), 91 - 109.

Štambuk, M. (2000). Romi u društvenom prostoru Hrvatske. *Društvena istraživanja Zagreb, 2-3* (46-47), 197-210.

Šućur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. Društvena istraživanja Zagreb, *2-3*, (46-47), 211-227.